

Α. Ριζάκης-Ι. Τουράτσογλου

**Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ
ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**

Ανάτυπο

ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΠΕΜΠΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΤΟΜΟΣ 2

[Θεσσαλονίκη, 1993]

Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ*

Α. Ριζάκης-Ι. Τουράτσογλου

Το πρόβλημα της χρονολόγησης των μνημείων γενικά αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της αρχαιολογίας. Από τη σωστή του επίλυση εξαρτάται ο προσδιορισμός της πολιτιστικής ταυτότητας μιας περιοχής

* Στο άρθρο χρησιμοποιούνται οι εξής συντομογραφίες:

ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον

ANRW: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin.

Biesantz (1965): H. Biesantz, *Die thessalischen Grabreliefs* (Mainz 1965).

Bitrakova (1987): V. Bitrakova-Grosdanova, *Monuments de l'époque hellénistique dans la République Socialiste de Macédoine* (Skopje 1987).

BSt: *Balkan Studies*.

Hammond I (1972): N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, vol. I (Oxford 1972).

Helly II (1973): B. Helly, *Gonnoi*, vol. II: *Les inscriptions* (Amsterdam 1973).

Macedonia (1988): *Macedonia, 4000 Years of Greek History and Civilization* [M. Sakellariou (ed.), Athens 1988].

Mendel III: G. Mendel, *Musées impériaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines du Musée de Constantinople*, vol. III (1912-1914).

Λαγογιάννη (1983): Μ. Λαγογιάννη, *Πορträίτα σε ταφικά μνημεία της Μακεδονίας κατά την περίοδο της Ρωμαϊοκρατίας* (Θεσσαλονίκη 1983).

Papazoglou (1961): F. Papazoglou, *Heraclée I* (Bitola 1961).

Papazoglou (1979): F. Papazoglou, "Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine", *ANRW* II 7.1 (1979), 303-369.

Papazoglou (1988): F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (*BCH Suppl.* XVI, Athènes-Paris 1988).

Pfuhl-Möbius: E. Pfuhl-H. Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs*. Textband I (1977), Tafelband I (1977), Textband II (1979), Tafelband II (1979).

Rüsch (1969): A. Rüsch, "Das Kaiserzeitliche Porträt in Makedonien", *Jdl* 84, 1969, 59-197.

Σαατσόγλου (1984): Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, *Τα επιτάφια μνημεία από τη μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας* (Θεσσαλονίκη 1984).

EAM: Θ. Ριζάκης-Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές 'Ανω Μακεδονίας (Ελίμεια, Εορδαία, Νότια Λυγκηστία, Ορεστίς)* (Αθήνα 1985).

σε διαχρονική βάση. Η προσέγγιση, ωστόσο, που επιχειρείται συνήθως, δεν είναι κατά κανόνα σφαιρική και περιορίζεται στη χρησιμοποίηση ορισμένων κριτηρίων, όπως εκείνο της αρχιτεκτονικής μορφής, της εικονογραφίας και μεμονωμένα της εξέλιξης της γραφής, όσον αφορά τα ενεπίγραφα μνημεία. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί συχνά σε μια στεγνή τυπολογία με επισφαλή οπωσδήποτε συμπεράσματα και επικίνδυνες απλουστεύσεις.

Οι δυσκολίες γίνονται περισσότερο ανάγλυφες στην περίπτωση των επιτύμβιων μνημείων, αφού αυτά κατά κανόνα δεν διαθέτουν εσωτερικά στοιχεία χρονολόγησης ούτε όμως και έξωθεν ιστορικές μαρτυρίες. Πολύ περισσότερο όταν πρόκειται για επιτύμβια μνημεία ενός χώρου όπως εκείνου της αρχαίας Μακεδονίας, στην περιφέρεια του ελλαδικού κόσμου, με την πολιτισμική του ιδιομορφία και πολυμορφία, αποτέλεσμα πολλαπλών τοπικών παραδόσεων και έντονων εξωτερικών επιδράσεων που εκπορεύονται από περισσότερα του ενός κέντρα.

Είναι, επομένως, απαραίτητο να επιχειρείται η έρευνα των επιτύμβιων μνημείων κατά τρόπον ώστε να δίδεται απάντηση στα πολλαπλά ερωτήματα που θέτει 1) αυτό το ίδιο το αντικείμενο το οποίο υπόκειται σε επιδράσεις που οφείλονται σε κεντρομόλους και ταυτόχρονα κεντρόφυγους παράγοντες και 2) ο άμεσος και ο ευρύτερος πολιτισμικός του περίγυρος¹.

Το υλικό που εξετάζεται στην ανακοίνωση αυτή προέρχεται από τη λεγόμενη Άνω Μακεδονία², δηλαδή την περιοχή εκείνη που βρίσκεται στα άκρα δυτικά όρια της αρχαίας Μακεδονίας, αποτελεί μια κλειστή γεωγραφική ενότητα, και χαρακτηρίζεται από μια πολύμορφη παράδοση, οφειλομένη στο πλήθος των συγγενικών μεταξύ τους φύλων που εγκαταστάθη-

Sokolovska (1987): V. Sokolovska, *Ancient Sculpture in SR Macedonia* (Skopje 1987).

Spomenik: Spomenik Srpske Akademije nauka, Beograd.

Vianu (1975): M. Alexandrescu-Vianu, "Les stèles funéraires de la Macédoine Romaine", *Dacia* XIX, 1975, 183-200.

Wrede (1981): H. Wrede, *Consecratio in Formam Deorum: Vergöttliche Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit* (Mainz 1981).

1. Στην κατεύθυνση αυτή κινείται, ως ένα σημείο, η μονογραφία της Σαατσόγλου (1984). Αντίθετα οι εργασίες των Rüsck (1969), Vianu (1975) και Λαγογιάννη (1983), παρά το γεγονός ότι καλύπτουν ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές, περιορίζονται μόνο σε τυπολογικές ομαδοποιήσεις. Στην τελευταία αυτή ομάδα ανήκει και η αδημοσίευτη διατριβή της Ν. Προενα, *Η τυπολογία των επιτύμβιων μνημείων της Άνω Μακεδονίας* (Γιουγκοσλαβική επικράτεια), Βελιγράδι 1978 (στα Σερβοκροατικά).

2. Για τη χρησιμοποίηση του όρου βλ. Ηρόδ. 8, 137 - 138. Θουκ. 2, 99. Στρ. 7.7,8 (C 327) και 9.5,3 (C 431). Πρβ. Παπαζογλου (1988), 227-229.

καν σε αυτήν και έδωσαν το όνομά τους στα αντίστοιχα διαμερίσματα³.

Τα παλαιότερα χρονολογικά μνημεία της περιοχής ανάγονται στο δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα, είναι ευάριθμα και προέρχονται από τα λίγα αστικά κέντρα (Αιανή, Ηράκλεια) που είτε προϋπήρχαν είτε δημιουργήθηκαν από τον Φίλιππο Β'⁴. Παρόλον ότι η παραγωγή παρουσιάζει μια κάποια άνοδο στα ελληνιστικά χρόνια και τα σχετικά μνημεία προέρχονται και από άλλες νέες περιοχές, ωστόσο παραμένει περιορισμένη σε σχέση με εκείνη της επόμενης περιόδου, της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής.

Εκείνο που χαρακτηρίζει τα μνημεία των υστεροκλασικών χρόνων είναι, οπωσδήποτε, η βέβαιη εξάρτησή τους από τα αττικά πρότυπα με εμφανή, ωστόσο, τα επαρχιακά χαρακτηριστικά στη σύλληψη, περισσότερο όμως στην εκτέλεση⁵. Η διάδοση αυτών των προτύπων μπορεί να συντελέστηκε και με τη μεσολάβηση άλλων γειτονικών κέντρων και περιοχών, τόσο στην Κάτω Μακεδονία όσο και στη γειτονική Θεσσαλία. Από την τελευταία φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο τα μνημεία της Εορδαίας και της Ελίμειας, η οποία ήδη από την εποχή του Αμύντα του τρίτου επεκτεινόταν και σε τμήμα της θεσσαλικής Περραιβίας⁶. Ως επικρατέστερο εμφανίζεται το θέμα της δεξίωσης, μέσα ή όχι σε ναΐσκο, που εντοπίζεται κυρίως στον χώρο της Λυγκηστίδος (Ηράκλεια και περιοχή της)⁷, αλλά και έξω από αυτήν, δηλαδή στην Ελίμεια (Αιανή)⁸. Χαρακτηριστική είναι η

3. Για τα όρια της 'Ανω Μακεδονίας και τα φυλετικο-γεωγραφικά διαμερίσματα που αυτή περιελάμβανε βλ. Hammond I (1972), 85-92 και 112-113. Papazoglou (1979), 335-337 και της ίδιας (1988), 229-233.

4. Σχετικά με την οικιστική οργάνωση του χώρου και τη δημιουργία των πρώτων πόλεων-οικισμών βλ. Hammond I (1972), 85-92. Papazoglou (1979), 351 κεξ. και της ίδιας (1988), 233-305.

5. Θεώρηση των έργων της γλυπτικής στον Μακεδονικό χώρο των υστερο-αρχαϊκών και κλασικών χρόνων επιχειρείται από τον Μ. Andronicos, "Art during the Archaic and Classical Periods", στο συλλογικό έργο *Macedonia* (1982), 92 κεξ. (με βιβλιογραφία). Η ιωνική και αττική επίδραση στα επιτύμβια ανάγλυφα μνημεία επισημαίνεται επίσης και από τον Γ. Ακαμάτη, "Ξάνθος Δημητρίου 'Αμαδίκας υίός", *Άμνητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο* (Θεσσαλονίκη 1987), 13-28. Πρβ. επίσης F. Felten, "Themen makedonischer Grabdenkmäler klassischer Zeit", *Αρχαία Μακεδονία Ε'* (1989) 405-431.

6. Βλ. A. G. Wace - M. S. Thomson, *BSA* 17, 1910/11, 193-204. Πρβ. M. Sordi, *La lega tessala fino ad Alessandro Magno* (1958), 178-180. Hammond I (1972), 118.

7. Sokolovska (1987), 28 εικ. 1, με παραστάδες (Crnobuki: Bitola/Λυγκηστίς). Της ίδιας, *ό.π.*, 28 εικ. 2, χωρίς παραστάδες (Skopsko Kale/Παιονία;) και *ό.π.*, εικ. 4 (Marvinci/Παιονία) = Bitrakova (1987), 113-115 (περιγραφή), πίν. I-1.

8. Biesantz (1965), 27-28 αρ. 56, πίν. 23 (4ος αι.) = *Macedonia* (1982), 82 πίν. 48. Ο Biesantz (*ό.π.*, 28 αρ. 57, πίν. 22) αποδίδει στην Αιανή μία παρόμοια στήλη με δεξίωση μέσα σε ορθογώνιο βάθυσμα (β' τρίτο του 4ου αι.).

απουσία σύγχρονων μνημείων με γραπτές συνθέσεις ή γραπτή διακόσμηση, όπως αυτά που απαντούν στην Κάτω Μακεδονία και ιδιαίτερα στη Βεργίνα⁹.

Η ελληνιστική περίοδος εκπροσωπείται από περισσότερα μνημεία που εντοπίζονται σε παραποτάμιες ή παραλίμνιες θέσεις (Αιανή, Πέτρες, Μαυροπηγή, Κορησός, Πεντάβρυσος, Αγία Άννα Νεστορίου, Ηράκλεια και Στύβερρα).

Από τους γνωστούς στον ελληνικό κόσμο τύπους επιτυμβίων μνημείων αυτής της περιόδου μόνον έξι απαντούν στην Άνω Μακεδονία. Ο πρώτος (Σχ. 1), εκείνος της μακρόστενης στήλης με ανθεμωτή επίστεψη¹⁰ και ο δεύτερος (Σχ. 2), εκείνος της στήλης με εγγεγραμμένο αέτωμα και με ή χωρίς ανάγλυφη παράσταση¹¹. Και οι δύο είναι από τους ευρύτερα διαδεδομένους στη Μακεδονία αλλά και στον υπόλοιπο ελληνιστικό κόσμο.

Σε μια τρίτη κατηγορία ανήκουν οι πεσσόσχημες στήλες, άλλοτε με και άλλοτε χωρίς ανάγλυφο επίκρανο (Σχ. 3). Ο τύπος που δεν φαίνεται να γνωρίζει μεγάλη διάδοση στην Άνω Μακεδονία¹², χρησιμοποιήθηκε

9. Σαατσόγλου (1984), πίν. 20 αρ. 7, πίν. 21 αρ. 8, πίν. 22 αρ. 9.

10. *EAM*, αρ. 190 (Πεντάβρυσος/Ορεστίς), αρ. 118 (Πέτρες/Εορδαία), αρ. 191 (Κορησός/Ορεστίς). *Spmenik* 75, 1933 αρ. 15 (Bitola /Λυγκηστίς). Πρβ. F. Papazoglou, *BCH* 98, 1974, 273 εικ. 3d = Bitrakova (1987), 111-118, αρ. 212, πίν. I εικ. 3 = Sokolovska (1987), 29 εικ. 7 (σ. 27). — Για τις στήλες του ίδιου τύπου στην υπόλοιπη Μακεδονία βλ. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, *Πέλλα* 1 (1971), 138 αρ. 210, πίν. 18β (Πέλλα). Ι. Τουράτσογλου, "Πατερίνος Άντιγόνου ήρωος", *Κέρνος, Χαριστήριο Γ. Μπακαλάκη*, (Θεσσαλονίκη 1972), 153-159, πίν. 44-45 (Βέροια). D. Pandermalis, *Studies Ch. Edson*, (1981), 287-288 εικ. 2 (Δίον). Σαατσόγλου (1984), αρ. 10, πίν. 24 και αρ. 16, πίν. 36 (Βεργίνα/Αιγαί). *ΑΔ* 29, 1973/4, 691, πίν. 497γ (Καλαμωτό Θεσσαλονίκης).

11. *EAM* αρ. 41 και 42 (Αιανή/Ελίμεια). F. Papazoglou, *BCH* 98, 1974, 279 εικ. 3c = Bitrakova (1987), 115-116, πίν. I, 2 = Sokolovska (1987), 28 εικ. 3 (Čericono: Στύβερρα/Δερρίοπος). — Για την υπόλοιπη Μακεδονία βλ. Sokolovska (1987), 28 εικ. 6 (Marvinci). *IG X. 2, 1* αρ. 107 (Θεσσαλονίκη). *Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Οδηγός της έκθεσης (Αθήνα 1986), 140 εικ. 146 (αναθηματική από το Σεράπειον Θεσσαλονίκης), *ΑΔ* 18, 1963 Χρον., 233 πίν. 265α (Βέροια). *ΑΔ* 2, 1916, 154-155 αρ. 10 εικ. 9 και J. M. R. Cormack, *BSA* 39, 1938/9, 96-97 αρ. 7 εικ. 7 (Βέροια). Ι. Τουράτσογλου, *Pulpridena* II, 1978, 135, 137 και 144 αρ. 12a (Βέροια). — G. Daux, *BCH* 97, 1973, 599 εικ. 12 = *IG X.2, 1*, *908 και *ΑΔ* 29, 1973/4 Χρον. 714, πίν. 511β (Πέλλα). Σαατσόγλου (1984), αρ. 2, πίν. 6-7 και αρ. 4, πίν. 12-13 (Τύπος Α, με παραστάδες), αρ. 26, πίν. 50 και αρ. 15, πίν. 35 (τύπος Β, χωρίς παραστάδες) [Βεργίνα/Αιγαί]. *Οι Αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία* (1986), 26 εικ. 4 (Δίον). — Για τη Θεσσαλία: Biesantz (1965), 20 αρ. 32 (Φερραί). — Για τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο βλ. Pfuhl-Möbius, αρ. 418, πίν. 69 (Σάρδεις), αρ. 506, πίν. 80 (Βυζάντιον), αρ. 875, πίν. 129 (Έφεσος), αρ. 1804, πίν. 261 (Βυζάντιον).

12. *EAM* αρ. 119 (Μαυροπηγή/Εορδαία). — Για την υπόλοιπη Μακεδονία βλ. Σαατσόγλου (1984), αρ. 45, πίν. 66 (Βεργίνα/Αιγαί).

εντούτοις και για αναθηματικά μνημεία¹³. Από την Αιανή προέρχεται μια στήλη όπου το επίκρανο έχει αποδοθεί με εγχάραξη¹⁴.

Σε αντίθεση προς τη σπανιότητα παραδειγμάτων από την 'Ανω Μακεδονία, οι ορθογώνιες πλατύσχημες στήλες με αβαθές ορθογώνιο πεδίο και αρχιτεκτονικά διαμορφωμένο γείσο φαίνεται να επιχωριάζουν στις πόλεις της Μ. Ασίας¹⁵ και στη γειτονική Θεσσαλία, όπου ο τύπος χρησιμοποιείται για αναθηματικά μνημεία¹⁶.

Στην ύστερη ελληνιστική εποχή ανήκει η παραλληλεπίπεδη πλάκα από την Ελίμεια με ανάγλυφη παράσταση ιππέα μέσα σε ορθογώνιο βάθυσμα¹⁷, απλός τύπος μνημείου που παραδίδεται και από άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου¹⁸. Ανήκει επίσης και η επιμήκης παραλληλεπίπεδη στήλη από την Εορδαία με ανάγλυφες παραστάσεις σε δύο επάλληλα αβαθή διάχωρα¹⁹, η οποία βρίσκει τα παράλληλά της τόσο στην Κάτω Μακεδονία, όσο και στο χώρο της Θράκης και της Μ. Ασίας²⁰.

Η εικονογραφία, όσο μπορεί να κρίνει κανείς από τα σωζόμενα μνημεία, δεν διακρίνεται για τον πλούτο των θεμάτων ούτε όμως και των διακοσμητικών στοιχείων. Το πιο διαδεδομένο θέμα φαίνεται ότι είναι εκείνο του νεκρόδειπνου.

Οι επιγραφές εντάσσονται αρμονικά στην αρχιτεκτονική του μνημείου και η επιλογή της θέσης αναγραφής τους είναι εκ των προτέρων δεδομένη σύμφωνα με αρχές που ισχύουν και σε άλλες περιοχές²¹. Το κείμενο είναι λιτό, στα πρωιμότερα μάλιστα παραδείγματα περιορίζεται στην αναγραφή του ονόματος του νεκρού στην ονομαστική και του πατρωνυμικού, ενώ στα οψιμότερα στην επιγραφή προστίθεται η γνωστή για τους ελληνιστικούς χρόνους επίκληση «χαΐρε». Στην τελευταία αυτή περίοδο ανήκουν και τα πρώτα αναθηματικά επιτύμβια, στα οποία το όνομα του νεκρού παρατίθε-

13. *EAM* αρ. 88 (Περδίκκας/Εορδαία).

14. *EAM* αρ. 43.

15. Pfuhl-Möbius, αρ. 391, πίν. 63, αρ. 1391, πίν. 203 και αρ. 1571, πίν. 226.

16. Helly II (1973), σποραδικά.

17. *EAM* αρ. 53 (Σύνδενδρον/Ελίμεια).

18. Για παράδειγμα στη Δήλο: Th. Couilloux, *Les monuments funéraires de Rhenée* (Paris 1974), πίν. 94 (A 3203) και πίν. 95 (A 3129).

19. *EAM* αρ. 121 (Ρυάκι/Εορδαία).

20. Mendel III, 252 κεξ. αρ. 1036 (Κοπανός Ημαθίας). — N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance graeco-romaine* (Paris 1964), 114-115, αρ. 191a, πίν. LXII και 126-127 αρ. 213, πίν. LXII (Βυζάντιον). Pfuhl-Möbius, αρ. 1941, πίν. 279 (εκβολές του Σαγγαρίου).

21. Για τη γειτονική Θεσσαλία πρβ. B. Helly, "Ateliers lapidaires en Thessalie", *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Βουκουρέστι-Παρίσι 1979), 77 κεξ.

ται στη δοτική συνοδευόμενο από το πατρωνυμικό και το επίθετο «ἥρωσ»²².

Το τέλος της ελληνιστικής εποχής σημειώνει μια τομή στην οπωσδήποτε αδιάλειπτη παρουσία επιτυμβίων μνημείων και το κενό που δημιουργείται στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους παραμένει δυσερμήνευτο και για άλλους τομείς της καλλιτεχνικής παραγωγής. Το πλήθος των επιτυμβίων μνημείων χρονολογείται στο διάστημα του 2ου και 3ου μ.Χ. αιώνα και φαίνεται να έχει αποκοπεί, σε ορισμένα διαμερίσματα, από την ελληνιστική καλλιτεχνική παράδοση, αφού στην πλειονότητά του εντάσσεται σε νέες σφαίρες καλλιτεχνικών και πολιτιστικών επιρροών. Ασφαλώς τα κέντρα των επιδράσεων αυτών θα πρέπει να αναζητηθούν στις πλούσιες ρωμαϊκές Επαρχίες προς βορράν της Μακεδονίας, αλλά και σε αυτήν την ίδια τη Ρώμη. Οι επιδράσεις αφορούν τόσο στην αρχιτεκτονική διαμόρφωση και στην επιλογή της εικονογραφίας όσο και στο περιεχόμενο των επιτυμβίων εκφράσεων²³.

Ο αριθμός των επιτυμβίων μνημείων από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο είναι αισθητά μεγαλύτερος από εκείνο των προηγούμενων, η γεωγραφική τους δε διάδοση ευρύτερη. Ενώ τα ελληνιστικά μνημεία εντοπίζονται σε ελάχιστες συγκεκριμένες θέσεις, αυτά των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων προέρχονται αδιάκριτα από όλη την έκταση της Ἄνω Μακεδονίας. Σε αντίθεση προς την πληθώρα των παραδειγμάτων, τα μνημεία, όσον αφορά την αρχιτεκτονική τους μορφή, υπάγονται σε ελάχιστα σχήματα. Η πολυφωνία των ελληνιστικών χρόνων που οφειλόταν στην ύπαρξη πολλών και ανεξάρτητων μεταξύ τους κέντρων παραγωγής και επιρροής, αντικαθίσταται τώρα από μια μικρή ομάδα κωδικοποιημένων τύπων που ανήκουν στη λεγόμενη «κοινή» των Επαρχιών—«κοινή» η οποία αντανakλά την πολιτική ιδεολογία της αυτοκρατορίας όπως αυτή μεταδίδεται διά μέσου των νέων αισθητικών αντιλήψεων²⁴. Οι εξαιρέσεις σε αυτόν τον κανό-

22. Το φαινόμενο της χρήσης της επίκλησης «χαίρε» στα επιτύμβια μνημεία είναι ευρύτατα διαδεδομένο από την ελληνιστική περίοδο και εξής' βλ. Ul. Kahrstedt, *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit* (Bern 1954), 261-280. Το καταληκτικό «ἥρωσ» επιχωριάζει σε ορισμένες περιοχές.

23. Rüsç (1969), 105-108. Wrede (1981), 54 κεξ. Λαγογιάννη (1983), 21-22 και 27-28 (βωμοί), 34 κεξ. (επιτ. εκφράσεις). S. Düll, "Die Romanisierung Nordmakedoniens im Spiegel der Götterkulte", *Αρχαία Μακεδονία Γ'*, 1983, 77-87.

24. Η ύπαρξη «κοινής» γλώσσας έκφρασης για τις Επαρχίες, αποτέλεσμα συγκερασμού ρωμαϊκών προτύπων με την εγχώρια, κατά τόπους περισσότερο ή λιγότερο ισχυρή, καλλιτεχνική παράδοση, έχει διαπιστωθεί και μελετηθεί—στον χώρο τουλάχιστον των Βαλκανίων—για την Ἄνω και Κάτω Μοισία, τη Δαλματία και τη Θράκη (Πρβ. A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior* (Budapest-Amster-

να είναι ελάχιστες, περιορίζονται σε λίγα παραδείγματα και αφορούν κυρίως στα επιτύμβια σήματα (αγάλματα, κιονόκρανα, βάσεις), σε σαρκοφάγους και σε εντοιχισμένες σε ταφικά κτίσματα πλάκες²⁵.

Αναφορικά με τις στήλες, αυτές ανήκουν σε δύο κατηγορίες: τις απλές παραλληλεπίπεδες χωρίς καμία αρχιτεκτονική διαμόρφωση και εκείνες με αετωματική επίστεψη, άλλοτε ελεύθερη —οξυκόρυφη ή αφιδόμορφη— και άλλοτε εγγεγραμμένη. Από τις πρώτες, οι μικρών διαστάσεων πλάκες (Σχ. 4) εντοπίζονται στην Ελίμεια²⁶, ενώ οι υπόλοιπες, μεγαλύτερες και παχύτερες (Σχ. 5), απαντούν στη Λυγκηστίδα, την Πελαγονία και την Ορεστίδα²⁷. Στην υπόλοιπη Μακεδονία τα περισσότερα παραδείγματα επιχωριάζουν στην Αμφαξίτιδα και στην κοιλάδα του Στρυμόνος²⁸.

dam 1970). E. Dobruna, "La typologie des monuments sepulcraux de la période romaine au Kosovo", *Gjurmine Albanologjike* IV-V, 1974/75 (1977), 43-80. V. Beševliev, *Untersuchungen über die Personennamen bei den Thrakern* (Amsterdam 1970). D. Dimitrov, *Isvestija* (Sofia) 13, 1939, 1-129. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (Budapest 1965).

Δυστυχώς η μελέτη του φαινομένου στον ελλαδικό χώρο (Επαρχίες Αχαΐα και Μακεδονία), όπου η ελληνιστική παράδοση ήταν ανέκαθεν ζώσα, δεν έτυχε της δέουσας προσοχής. Για τη Μακεδονία περιγραφή και μόνον της κατάστασης με γενικές παρατηρήσεις προσφέρουν οι εργασίες του Rüschi (1969), της Vianu (1975), του Wrede (1981), της Λαγογιάννη (1983) και της S. Düll, *Αρχαία Μακεδονία Γ'*, 1983, 77-87. Γενικές παρατηρήσεις καταχωρούνται και σε συλλογικά έργα, όπως η *CAH X*, 567-568 (σχετικά με τα επιτύμβια ανάγλυφα στα οποία υπάρχουν παρατεταγμένα πορτραίτα μελών της ίδιας οικογένειας).

25. *Αγάλματα του τύπου της μεγάλης και της μικρής Ηρακλειώτιδος*: *EAM* αρ. 51 (Καλαμίτσι/Ελίμεια). *ΠΑΕ* 1912, 242 και *ΑΔ* 14, 1931/32, Παράρτημα 36-37 και εικ. 8 (Βοσκοχώριον/Εορδαία). Για τη βόρεια Λυγκηστίδα και Πελαγονία βλ. V. Sokolovska, "Copies de la grande et de la petite Herculanais en Macédoine", *BCH* 102, 1978, 77-85. Για τη χρήση του τύπου στα επιτύμβια μνημεία βλ. H.-J. Kruse, *Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr.* (Göttingen 1968) (1975), 41.

Κιονόκρανα: *EAM* αρ. 54 (Κοζάνη/Ελίμεια).

Βάσεις: *EAM* αρ. 134 (Βεγόρα/Εορδαία). Για την υπόλοιπη Μακεδονία, *ΑΔ* 27, 1972 Χρον., 513-515, πίν. 449β (Βέροια) και *ΑΔ* 20, 1965 Χρον., 435, πίν. 496α (Κομνήνιον Ημαθίας).

Σαρκοφάγοι: *EAM* αρ. 60 (Κέντρον/Ελίμεια) = Α. Κεραμόπουλλος, *Τόμος εκατονταετηρίδος του Πανεπιστημίου Αθηνών* (Αθήναι 1939), 3-8 εικ. 1-4. Καλλιπολίτης, *ΑΕ* 1953/54 Α, 207 κεξ., εικ. 1 κεξ. (Καϊσάρεια/Ελίμεια). Για την υπόλοιπη Μακεδονία, της οποίας τα σημαντικότερα κέντρα εντοπίζονται στη Θεσσαλονίκη και στη Βέροια βλ. G. Koch και H. Sichtermann, *Römische Sarkophage* (Μόναχο 1982), 346-357.

26. *EAM* αρ. 58 (Βελβενδός/Ελίμεια), αρ. 64 (Ροδιανή/Ελίμεια), αρ. 63 (Ν. Κοζάνης/Ελίμεια). Ο τύπος χρησιμοποιείται και για αναθηματικά μνημεία, *EAM* αρ. 94 (Εξοχή/Εορδαία). Για την υπόλοιπη Μακεδονία βλ. Mendel III, 171 αρ. 958 (Γιανιτσά).

27. *EAM* αρ. 194 (Περιστέρα/Ορεστίς), αρ. 157 (Κ. Κλεινές/Λυγκηστίς). *Spomenik* 75, 1933 αρ. 194 (περιοχή Prilep/Πελαγονία) και 71 αρ. 361 (Πελαγονία).

28. Πρβ. Vianu (1975), 187 (type A).

Οι πρώτες, οι μικρών διαστάσεων, που θα πρέπει να έχουν υπόψη τους ελληνιστικά πρότυπα, όσον αφορά την αρχιτεκτονική τους μορφή, φέρουν, κατά κανόνα, όρθιες μετωπικές μορφές ή εικονιστικές προτομές. Οι δεύτερες φέρουν σε δύο επάλληλα διάχωρα, διαφορετικών μεταξύ τους διαστάσεων, όρθιες μορφές αλλά και προτομές. Ενώ τα πρότυπά τους ανάγονται στα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας, στη Μακεδονία εισήχθησαν αργότερα, όπου υπέστησαν ορισμένες διαφοροποιήσεις²⁹.

Ο περισσότερο διαδεδομένος τύπος επιτυμβίων στηλών στην Άνω Μακεδονία των αυτοκρατορικών χρόνων είναι εκείνος με αετωματική απόληξη, περισσότερο ή λιγότερο οξυκόρυφη (Σχ. 6). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τόσο στήλες μικρών διαστάσεων που εντοπίζονται κυρίως στην Ελίμεια³⁰ και είναι κοινές για όλη τη Μακεδονία³¹, όσο και άλλες μεγάλων διαστάσεων (Σχ. 7Α) που εντοπίζονται κυρίως στη Λυγκηστίδα και τη ΒΔ Ορεστίδα³². Οι πρώτες ανάγουν ασφαλώς τα πρότυπά τους στα ελληνιστικά χρόνια, οι δεύτερες, ιδιαίτερα αναφορικά με τον πλούσιο εικονογραφικό τους διάκοσμο, σχετίζονται με ρωμαϊκά πρότυπα.

Παραλλαγές αυτού του τύπου και ιδιαίτερα της ομάδας των μεγάλων στηλών αποτελούν τόσο οι στήλες με εγγεγραμμένο το τριγωνικό τους αέτωμα (Σχ. 7Β), γνωστές για την Άνω Μακεδονία μόνο από τον χώρο της Λυγκηστίδος³³, όσο και εκείνες με αψιδωτό αέτωμα (Σχ. 7Γ)³⁴. Οι τελευταίες,

29. Λαγογιάννη (1983), 21.

30. *EAM* αρ. 61 (Οροπέδιον Γρεβενών/Ελίμεια), αρ. 55 (Αγαλαίοι/Ελίμεια), αρ. 48 (Ν. Κοζάνης/Ελίμεια), αρ. 56 (Αιανή/Ελίμεια), αρ. 127 (Πέτρες/Εορδαία). Παπαζογίου (1961), πίν. 39 εικ. 94. Ο ίδιος τύπος χρησιμοποιείται και για αναθηματικές στήλες: *EAM* αρ. 14 (Αιανή/Ελίμεια).

31. *ΑΔ* 29, 1973/74 Χρον., 718, πίν. 517α (Βέροια), *BSt* 4, 1963, 167-168 αρ. 13 εικ. VIII.2 (Πέλλα).

32. *EAM* αρ. 152 (Αχλάδα/Λυγκηστίς), αρ. 167 (Σιταριά/Λυγκηστίς), αρ. 164 (Άνω Βεύη/Λυγκηστίς), αρ. 163 (Ν. Φλωρίνης/Λυγκηστίς), αρ. 195-196 (Αρχάγγελος Αγίας Άννης Νεστορίου/Ορεστίς). Για την υπόλοιπη Μακεδονία: D. Pandermalis, *Studies Ch. Edson* (1981), 291 εικ. 6 (Δίον). *ΑΔ* 26, 1971, 128-132, πίν. 28 (Βέροια). Β. Καλλιπολίτης, *Γέρας Κεραμοπούλλου* (1953), 303-309, πίν. 19, 1 (Βέροια). G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae* IV (Sofia 1966), αρ. 2270 (Sandanski).

33. *EAM* αρ. 155 (Βεύη/Λυγκηστίς), αρ. 159 (Ν. Φλωρίνης/Λυγκηστίς), αρ. 166 (Μελίτη/Λυγκηστίς). *ΖΑ* 5, 1955, 383-384 εικ. 1' ό.π., 33, 1983, 41 αρ. 6 και Sokolovska (1987), 21, 4 (Περιοχή Ηράκλειας/Λυγκηστίς). Για την υπόλοιπη Μακεδονία βλ. για παράδειγμα *ΑΔ* 8, 1923, 268 αρ. 1 εικ. 7β (Έδεσσα). Παρόμοιου τύπου στήλες υπάρχουν και στην ελληνιστική εποχή, στην οποία προφανώς ανάγονται τα πρότυπα των αυτοκρατορικών χρόνων: *Μακεδονικά* 24, 1984, 154-167 εικ. 1 και K. Rhomioroulou, *Studies Ch. Edson* (1981), 303-304 αρ. 10, πίν. X.

34. *EAM* αρ. 136 (Αγ. Χριστόφορος/Εορδαία), αρ. 172 (Αχλάδα/Λυγκηστίς). Ο τύ-

που μοιράζονται ανάμεσα στη βόρειο Εορδαία και τη Λυγκηστίδα, είναι γνωστές, ως τύποι, και από περιοχές της Κάτω Μακεδονίας και της κοιλάδας του Αξιού³⁵ και θα πρέπει, κατά το σχήμα, να έχουν επηρεαστεί από τις *imagines clipeatae*³⁶. Πιο εμφανής, ωστόσο, είναι η επίδραση αυτή στην πεταλόσχημη στήλη από το Πεντάβρυσο της Ορεστίδος, που ως τύπος ανήκει στις απλές παραλληλόγραμμες στήλες³⁷. Πάντως, στην Άνω Μακεδονία δεν φαίνεται να διαδόθηκαν οι κυκλικές ανάγλυφες στήλες που απαντούν στην περιοχή του μέσου ρου του Στρυμόνος και στη Θεσσαλονίκη³⁸.

Με παραδείγματα που περιορίζονται κυρίως στη βόρεια Λυγκηστίδα και λιγότερο στην Ορεστίδα και την Εορδαία αντιπροσωπεύεται η κατηγορία των επιτυμβίων βωμών, τόσο κοινή στην Κάτω Μακεδονία³⁹. Ενδεικτική είναι η απουσία τους από την Ελίμεια. Παρόλον ότι ο τύπος αυτός του επιτυμβίου μνημείου μαρτυρείται, σε μικρότερες όμως διαστάσεις, στην Κάτω Μακεδονία ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους, οι επιτύμβιοι βωμοί των ρωμαϊκών χρόνων, γνωστοί στη βιβλιογραφία ως «μακεδονικοί», θα πρέπει να έχουν επηρεαστεί στην τυπολογία τους από τους ρωμαϊκούς βωμούς⁴⁰.

Μια ξεχωριστή τέλος ομάδα αποτελούν οι λεπτές επιμήκεις σχιστολιθικές πλάκες, από τον χώρο της Λυγκηστίδος, με εγχάρακτα διακοσμητικά θέματα και χωρίς συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή⁴¹. Ενώ φαίνεται να

πος χρησιμοποιείται και για αναθηματικές: *EAM* αρ. 148 (Σκοπός/Λυγκηστίς). *Spomenik* 77, 1934 αρ. 71 (Črniliste). *Spomenik* 77, 1934 αρ. 42 (Titov Veles;/Πελαγονία) ό.π., 71, 1931 αρ. 450 (Prilep/Πελαγονία).

35. Για την υπόλοιπη Μακεδονία, *Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια* (Θεσσαλονίκη 1985), 47 (Θεσσαλονίκη). Κ. Rhoμιορουλου, *Studies Ch. Edson* (1981), 301, αρ. 5, πίν. V (Κολλινδρός Πιερίας). *ΑΔ* 28, 1973/74 Χρον., πίν. 498β (Λαγκαδάς) και ό.π., 724-725, πίν. 522α (Πολλά Νερά Ναούσης). *Spomenik* 75, 1933, αρ. 93 (Kavadarci/Παιονία).

36. Λαγογιάννη (1983), 23 κεξ.

37. *EAM* αρ. 201 (Πεντάβρυσον/Ορεστίς). Βλ. Σχ. 7Δ.

38. D. Dimitrov, "Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de la Struma moyenne à l'époque romaine", *Annuaire de l'Université de Sofia, Hist. Philol. Fac.* 42, 1945/46, 39 κεξ.

39. *EAM* αρ. 168 (Αχλάδα/Λυγκηστίς), αρ. 138 (Άρνισσα/Εορδαία). *Spomenik* 71, 1931, αρ. 19 και 46 (Ηράκλεια/Λυγκηστίς). Ο τύπος αυτός είναι ιδιαίτερα κοινός στην Κάτω Μακεδονία (Βέροια, Έδεσσα, Πέλλα, Δίον, Θεσσαλονίκη). Πρβ. Λαγογιάννη (1983), 26-28 και τελευταία Π. Αδάμ-Βελένη, "Ιππείς σε ανάγλυφους βωμούς από τη Βέροια", *Μακεδονικά* 23, 1983, 172-191.

40. Πρβ. D.E.E. Kleiner, *Roman Imperial Funerary Altars with Portraits* (Rome 1987), 20-21. Λαγογιάννη (1983), 26-28.

41. *EAM* αρ. 153 (Κ. Κλεινές/Λυγκηστίς) και αρ. 154 (Εθνικόν/Λυγκηστίς). *Spomenik* 71, 1931 αρ. 47 (Περιοχή Ηράκλειας/Λυγκηστίς).

αποτελούν τοπική παραγωγή, θυμίζουν, ωστόσο, τις ανθρωπόμορφες στήλες της γειτονικής Πελαγονίας⁴².

Η εικονογραφία των επιτύμβιων στηλών της περιόδου αυτής δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη ποικιλία και περιορίζεται στα γνωστά για την εποχή και τον χώρο θέματα. Περιλαμβάνει δηλαδή νεκρόδειπνα, αφηρωισμένους νεκρούς με τη μορφή του θρακός ιππέως, ολόσωμους αγαλματικούς τύπους σε παρατακτική διάταξη, εικονιστικές προτομές και σπανιότερα παραστάσεις θεών. Αναφορικά με την κατανομή τους, είναι χαρακτηριστικό ότι στη ΒΔ Εορδαία και στη Λυγκηστίδα ορισμένα από αυτά τα θέματα απαντούν σε ένα και το αυτό μνημείο σε ξεχωριστά μεταξύ τους διάχωρα ή συνυπάρχουν στο ίδιο διάχωρο. Στην Ελίμεια, αντίθετα, και την Ορεστίδα το μικρό μέγεθος των στηλών δεν επέτρεπε τη χρησιμοποίηση περισσοτέρων του ενός εικονογραφικών θεμάτων.

Σημειώθηκαν παραπάνω οι αλλαγές που επήλθαν στην αρχιτεκτονική μορφή των μνημείων και την εικονογραφία κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. Ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις όσον αφορά τις επιτύμβιες εκφράσεις. Στη θέση των λιτών επιτύμβιων εκφράσεων που, στα παλαιότερα μνημεία, περιορίζονται, όπως προαναφέρθηκε, στην παράθεση του ονόματος και του πατρωνυμικού του νεκρού συνοδευμένου στα ελληνιστικά χρόνια από την επίκληση προς τον νεκρό «χαΐρε», χρησιμοποιούνται στην αυτοκρατορική περίοδο πολυπλοκότερες που αναφέρονται, εκτός από την ταυτότητα, στην ηλικία του νεκρού, και συνοδεύονται συχνότατα από την επίκληση «ήρωε χαΐρε» που ανάγει, προφανώς, την προέλευσή της στα ελληνιστικά χρόνια⁴³. Ορισμένες από τις εκφράσεις αυτές είναι δυνατό να συνδεθούν με μια συγκεκριμένη περιοχή. Για παράδειγμα, η παράθεση της ηλικίας του νεκρού, μετά το όνομα και το πατρωνυμικό, απαντά μόνο στη Λυγκηστίδα⁴⁴. Η συνηθισμένη πάλι αποστροφή προς τον διαβάτη «χαΐρε καὶ σύ» ή «χαΐρε καὶ σὺ τίς ποτ' εἶ», που επιχωριάζει στη Θεσσαλονίκη, εμφανίζεται με μια παραλλαγή (χαΐρε καὶ σὺ κ' εὐόδει) σ' ένα επιτύμβιο κιονόκρανο από την Κοζάνη και είναι γνωστή μόνο από ένα άλλο παράδειγμα από την Πρώτη Σερρών⁴⁵.

Ίσως σε ρωμαϊκή επίδραση να οφείλεται η ύπαρξη μεγάλου αριθμού αναθηματικών επιτύμβιων, τα οποία χαρακτηρίζονται από την παράθεση

42. F. Papazoglou, "Stèles anthropomorphes et amorphes de Pélagonie", *ŽA* 27, 1977, 135-150.

43. Λαγογιάννη (1983), 34-37.

44. *EAM* αρ. 153, 154, 164. Papazoglou (1961), 25-26.

45. *EAM* αρ. 54, όπου και η αναφορά στα παραδείγματα από τη Θεσσαλονίκη και την Πρώτη Σερρών.

δίπλα στο όνομα του νεκρού, των ονομάτων των συγγενών που επιμελήθηκαν την ανέγερση του μνημείου. Χρησιμοποιούνται κατά κανόνα η δοτική και αιτιατική για το όνομα του τιμωμένου νεκρού και σπανιότερα η γενική πτώση που απουσιάζει από ορισμένες περιοχές.

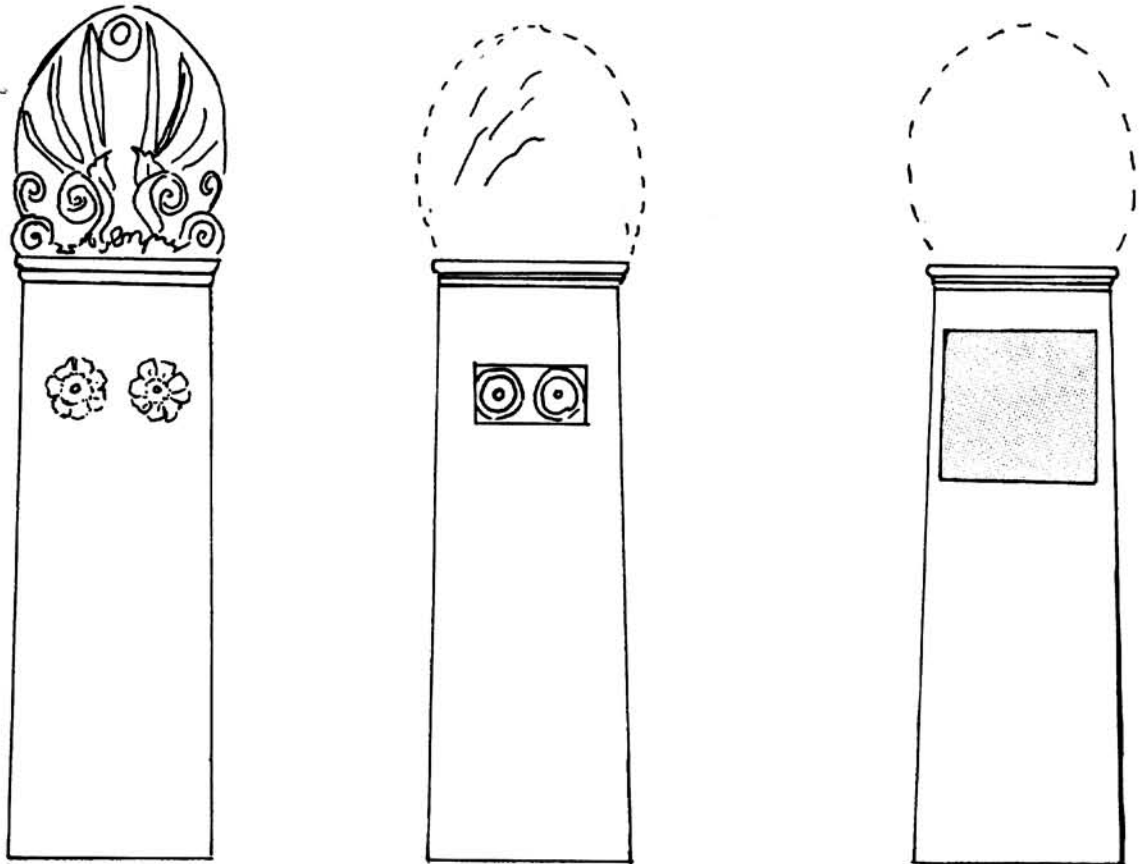
Καθολική σχεδόν είναι η χρήση των κοινότυπων καταληκτικών εκφράσεων «μνήμης» ή «μνείας χάριν», οι οποίες στα οψιμότερα παραδείγματα —κυρίως από τις βόρειες περιοχές της Άνω Μακεδονίας— συνοδεύονται από ρηματικές εκφράσεις, που εξηγούν τους λόγους, τον τρόπο και τον σκοπό ανέγερσης του μνημείου. Η παρουσία, τέλος, πολλών επιγραμμάτων εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα λογιωτατισμού που επικρατεί στον ελληνικό κόσμο στον 2ο-3ο μ.Χ. αιώνα κυρίως⁴⁶.

Αντιπαραθέτοντας την αρχιτεκτονική μορφή και την εικονογραφία των επιτυμβίων μνημείων προς τις επιτύμβιες εκφράσεις διαπιστώνει κανείς την ύπαρξη σαφούς διαφοροποίησης ανάμεσα στις νότιες περιοχές της Άνω Μακεδονίας και σε εκείνες της Λυγκηστίδος και της ΒΔ Εορδαίας. Στις πρώτες, η ελληνιστική παράδοση διατηρείται ακόμα, έστω και σε μια υποτονική, πλην όμως αναγνωρίσιμη, μορφή. Στις δεύτερες, η ρωμαϊκή επίδραση είναι έντονη και η στροφή προς το Βορρά και τη Δύση εμφανής.

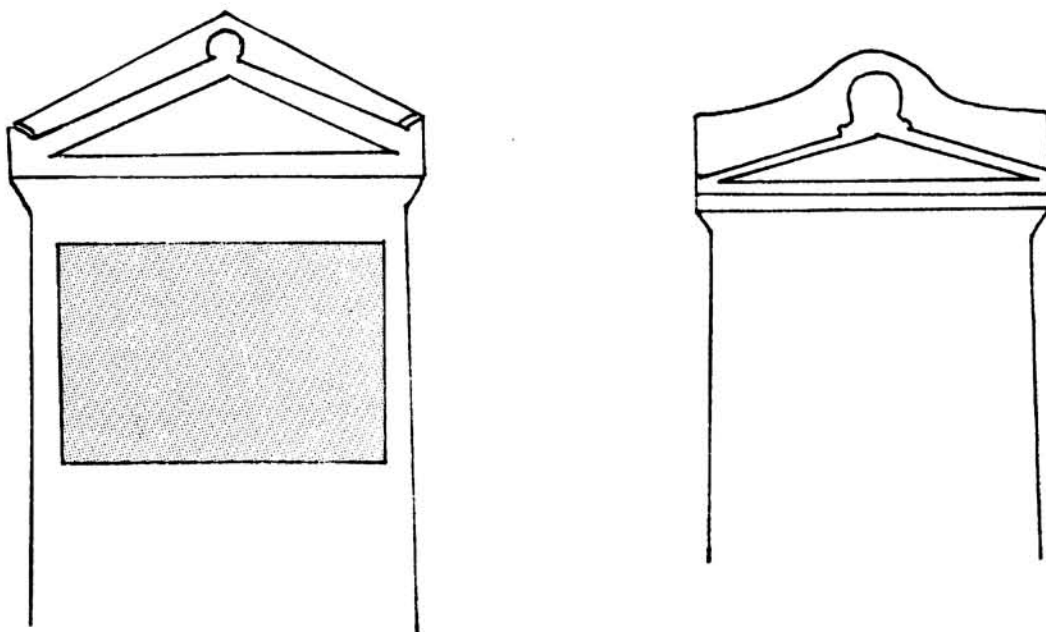
Κατά την υστεροκλασική και την ελληνιστική περίοδο η αρχιτεκτονική μορφή του μνημείου, η εικονογραφία και οι εκφράσεις των επιγραφών υπακούουν στους κανόνες της ελληνιστικής «κοινής», όπως αυτή διαμορφώθηκε στα μεγάλα κέντρα της περιόδου και προσαρμόστηκε στην περιφέρεια.

Το αντίθετο παρατηρείται στα ρωμαϊκά χρόνια: στο μέτρο που η τέχνη γενικά και ειδικότερα στην περίπτωση μας η ταφική αντανακλά τις δοξασίες των κατοίκων μιας περιοχής αλλά και το ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο αυτή διαμορφώνεται, τα μνημεία της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής μαρτυρούν για τον χώρο της Άνω Μακεδονίας τον βαθμό της επίδρασης της καλλιτεχνικής αντίληψης των Ρωμαίων, εντονότερης οπωσδήποτε στα βόρεια διαμερίσματά της και λιγότερο στα νότια, όπου η παράδοση φαίνεται να διαδραμάτισε αποφασιστικότερο ρόλο. Η υιοθέτηση, ωστόσο, από την περιοχή κοινότυπων για τις περισσότερες Επαρχίες σχημάτων αποτελεί το ένδυμα και μόνο της πολιτιστικής της ταυτότητας και δεν χαρακτηρίζει την ουσία της. Στοιχεία όπως η γλώσσα, τα κύρια ονόματα και οι αντιλήψεις για τον θάνατο, στοιχεία δηλαδή που ανθίστανται στη φθορά του χρόνου, μαρτυρούν τις βαθειές ρίζες της ελληνιστικής παράδοσης.

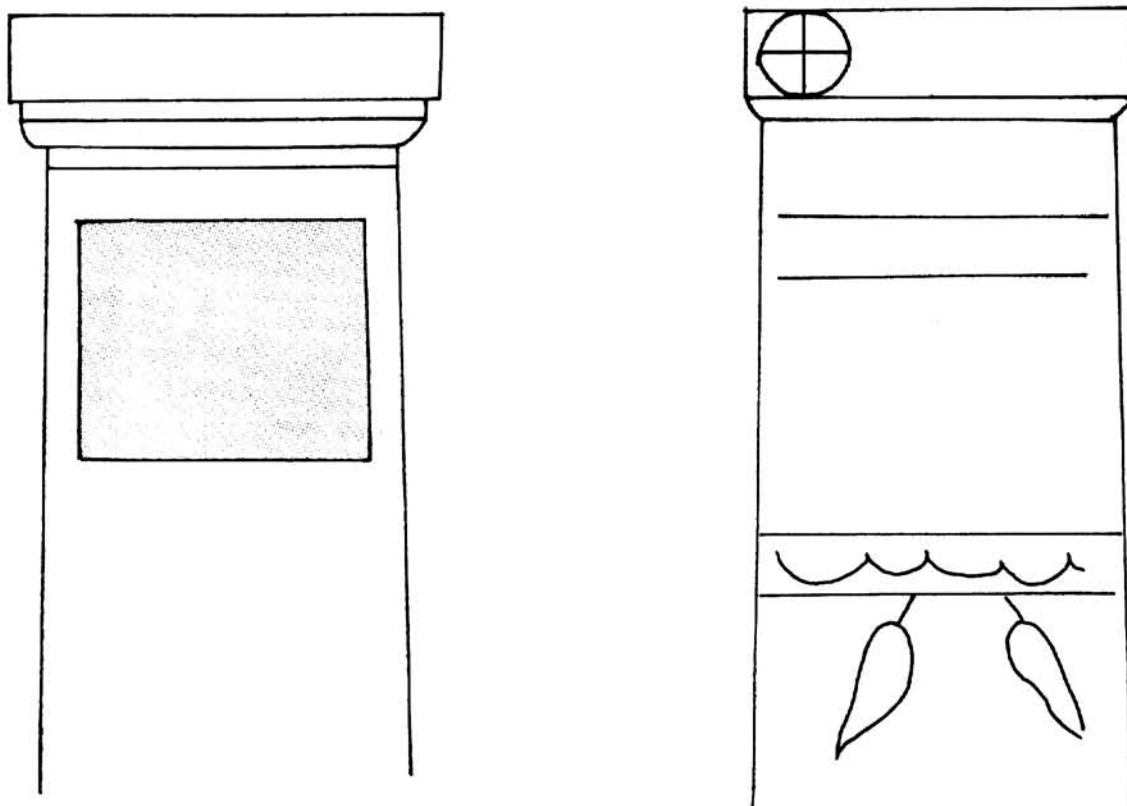
46. *EAM* σποραδικά.

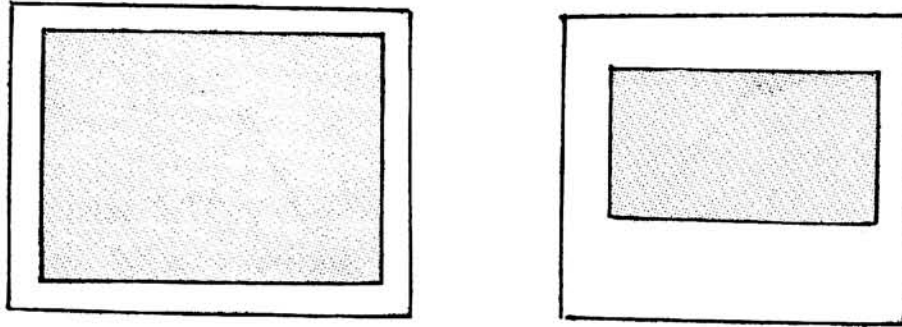
Σχ. 1. Μακρόστενες στήλες με ανθεμοιά επιείση.

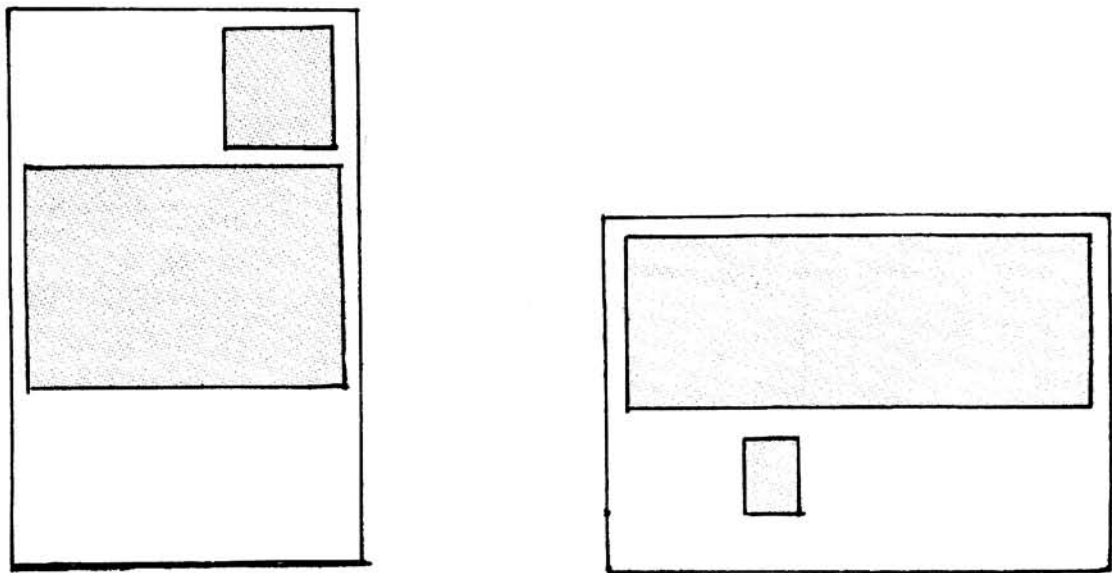
Σχ. 2. Στήλες με εγγεγραμμένο αέτωμα.

Σχ. 3. Στήλες με επίκρανο.

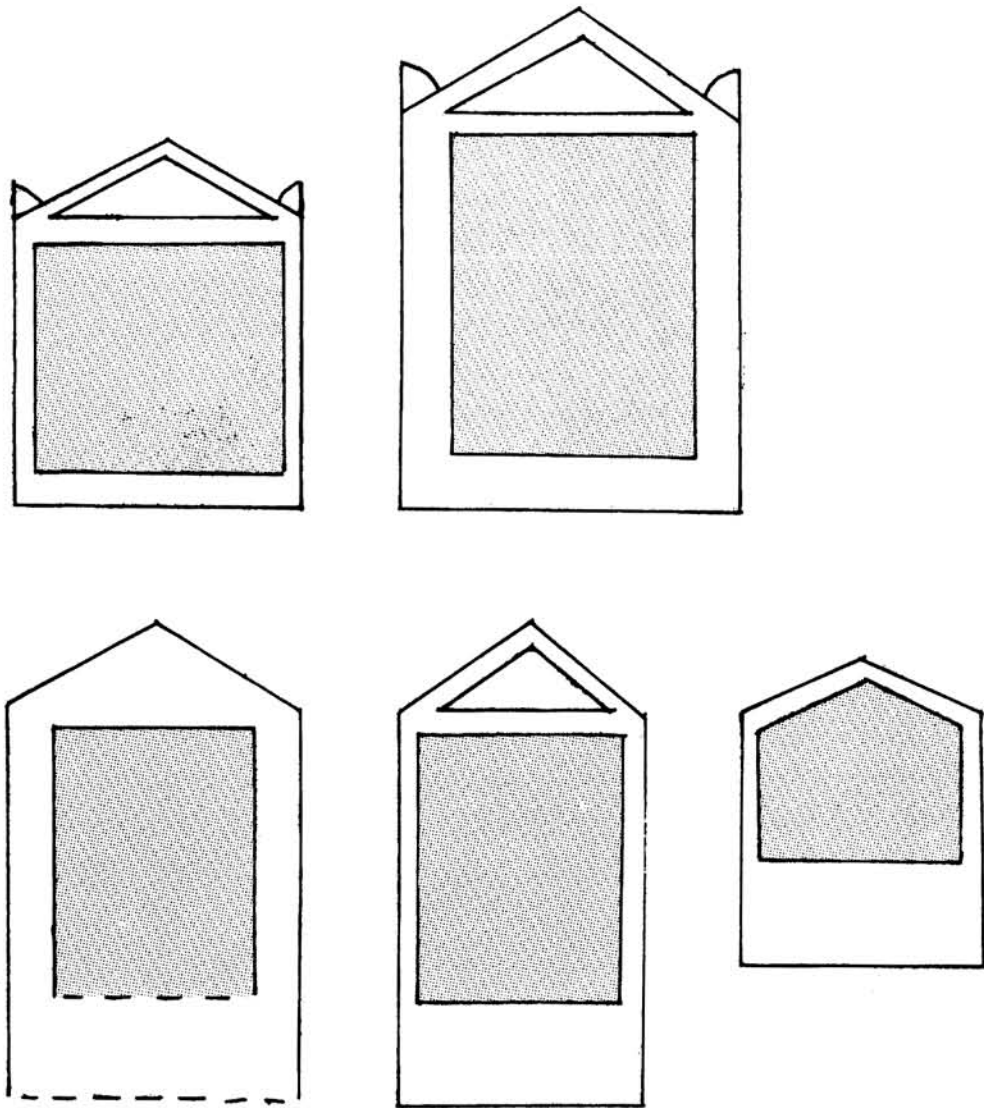

Σχ. 4. Στήλες παραλληλεπίπεδες (μικρών διαστάσεων).

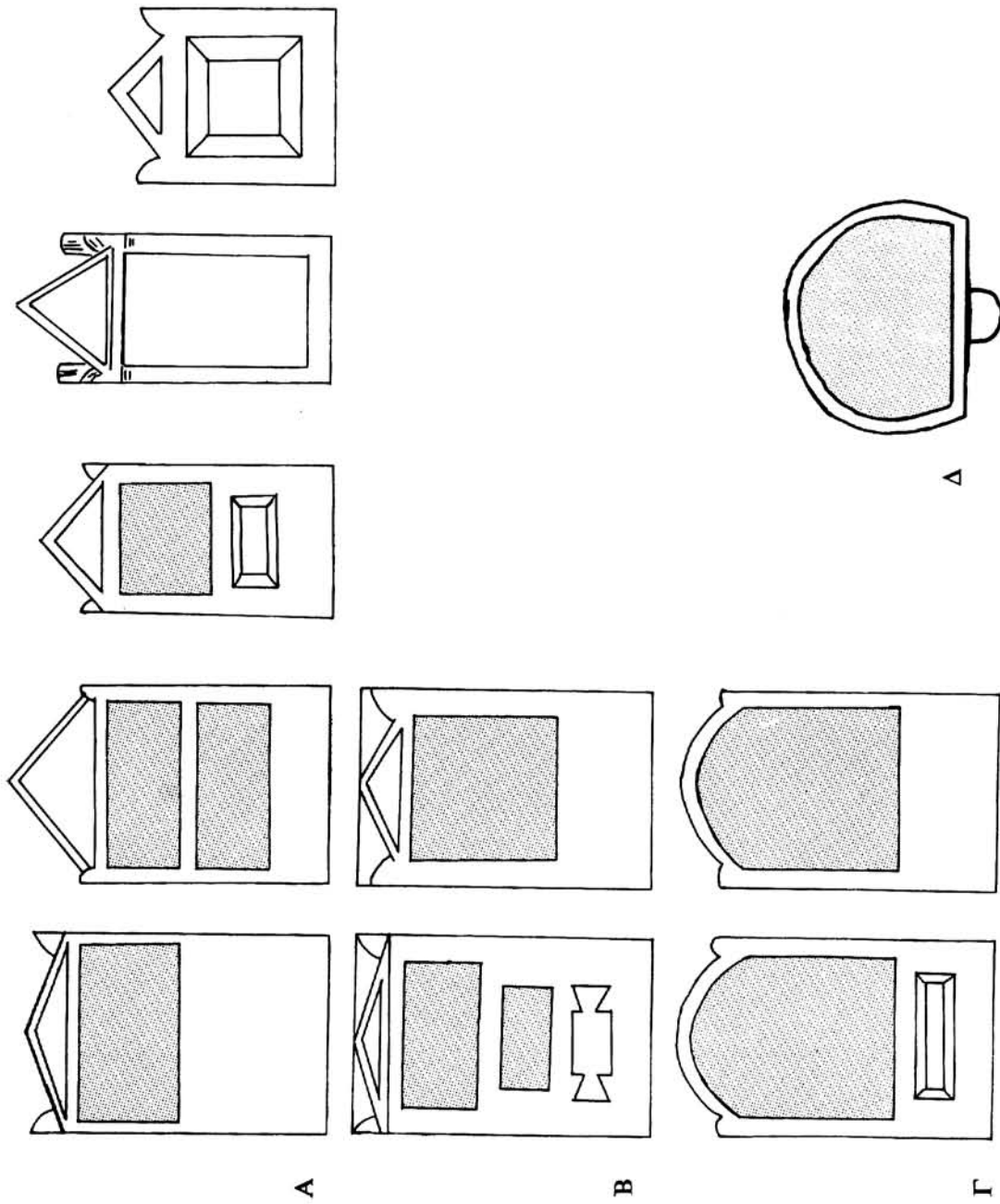

Σχ. 5. Στήλες παραλληλεπίπεδες (μεγάλων διαστάσεων).

Σχ. 6. Στήλες με αετωματική απόληξη.

Σχ. 7. Α. Στήλες με αετωματική απόληξη (μεγάλων διαστάσεων). Β. Στήλες με εγγεγραμμένο αέτωμα (μεγάλων διαστάσεων). Γ. Στήλες με αφιδωτή απόληξη (μεγάλη απόληξη (μεγάλων διαστάσεων)). Δ. Πεταλόσχημη στήλη.

